

Wil Schackmann

DE BEDELAARSKOLONIE

DE OMMERSCHANS, HET EERSTE LANDELIJK GESTICHT
VOOR LUILEVENDE ARMEN

'Geschiedschrijving die verrassende inzichten biedt, ontroert en vermaakt.'

- LEEUWARDER COURANT

HOOFDSTUK DRIE

Mijne eer is mij geroofd en ik gaa weg

9 september 1822 - 27 november 1822

Ten uiterste nadeelig, ja pernicious, pagina 79

Gebaseerd op:

- brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan de permanente commissie dd 10 september 1822, met bijgevoegd gewijzigd contract, invnr 62,
- reactie daarop door de permanente commissie dd 17 september 1822, invnr 353,
- brief van de permanente commissie aan prins Frederik dd 17 september 1822, invnr 353,
- brief van prins Frederik aan de permanente commissie dd 20 september 1822, invnr 62,
- brief van de permanente commissie aan de minister van Binnenlandse Zaken dd 24 september 1822, invnr 353,
- brief van Faber van Riemsdijk aan bankier Kol, met opschrift 'konfidentieel' dd 30 november 1822, invnr 353,
- over het bezoek van de minister aan de schans op 14-16 september, *Star* 1822 pagina 708.

Een kolossaal gebouw, pagina 81

Het bestek van de Ommerschans is heel recent teruggevonden in België in de Brusselse archieven van de Maatschappij van Weldadigheid in de zuidelijke Nederlanden. Blijkbaar zijn dergelijke stukken (ook het bestek van Veenhuizen is in Brussel teruggevonden) op een gegeven moment vanuit Den Haag naar België gestuurd om te dienen als richtlijnen voor een te Merksplas te bouwen etablissement voor bedelaars.

De bijbehorende tekening, waarnaar in het bestek regelmatig verwezen wordt, is helaas (nog) niet teruggevonden en daarom moet de preciese indeling van het gebouw worden afgeleid uit:

- losse opmerkingen in brieven van Johannes van den Bosch, met name 6 april 1822, 9 april 1822, 23 mei 1822, alles invnr 61, en over de zalen 12 maart 1823 invnr 64,
- beschrijvingen van bezoekers, zie de genoemde reisbeschrijvingen bij pagina 178 en pagina 181 en het verhaal van Groen van Prinsterer (zie inleiding),
- beschrijvingen in de *Star*, met name het jaarverslag 1822 pagina 562 ev en het verslag van de Commissie van Toevoorzigt in het oktobernummer 1822 pagina 720 ev,
- brandverzekeringopolissen invnr 1295/1296,
- de behandeling van klachten over de onderdelen waar Nuis van het plan is afgeweken, zie de aantekeningen bij pagina 112.

Dat er niet dan sterke, robuste mensen benodigd zijn, pagina 85

Over de 'robuste mensen' in een brief van Johannes vd Bosch aan de permanente commissie dd 5 september 1822, invnr 62. Hieronder het eerste personeelsbestand van de Ommerschans, overgenomen van een staat eind december 1822, invnr 63, die gezien latere correspondentie vermoedelijk gemaakt is door de adjunctdirecteur voor de administratie Gijsbert Falck. De geboortejaren zijn door mij toegevoegd en komen uit het personeelsregister invnr 997. Net uitzondering van Fenner zijn dit dezelfde namen als in het besluit tot definitieve aanstelling dd 30 januari 1823, invnr 960:

- Georg Hoff, adjunctdirecteur

- Jan Bosscha (1795), onderdirecteur Ommerschans-buiten
- Hendrikus Morrien (1780), boekhouder Ommerschans-buiten
- Lammert van Blanken (1786), wijkmeester Ommerschans-buiten
- Nicolaas Ketelaar (1791), wijkmeester Ommerschans-buiten
- Alle Jans Wijkstra (1786), wijkmeester Ommerschans-buiten, later (1833-1838) onderdirecteur Ommerschans-buiten, zie ook Proefkolonie

- Fenner, onderdirecteur binnen
- J. Honing sr (1775), onderdirecteur fabriek
- J. Honing jr, zaalopziener en spinbaas
- H. Honing, zaalopziener en spinbaas
- Jan Blatter (1784)
- Greven (1784), boekhouder Ommerschans-binnen
- Martinus Mensink (1777), zaalopziener, doet dit werk 22 jaar
- Johan Willem Muller (1774), zaalopziener, doet dit werk 29 jaar
- Joost Christiaan Evers (1751), zaalopziener
- Emmelot (1789), zaalopziener
- van Kooten (1756), zaalopziener, overlijdt 1823
- Reemst (1774), zaalopziener
- Ignatius Seijl, zaalopziener
- G. Lippoldt (1777), chirurgijn
- van der Gort (1777), provisiemeester

Informatie over Jan Blatters voorgeschiedenis is mij verschaft door familie-onderzoeker Frans Blatter, verder gaat het over Blatter in een brief van 24 september 1822 van adjunctdirecteur Hoff, gevoegd bij een brief van 27 september 1822 van Johannes van den Bosch aan de permanente commissie, invnr 62.

Over Joost Christiaan Evers gaat het in de notulen van de vergadering van de permanente commissie dd 4 december 1819, invnr 38, in een brief van directeur Benjamin van den Bosch aan de permanente commissie dd 20 februari 1820, invnr 54, in een brief van directeur Benjamin van den Bosch aan de permanente commissie dd 27 april 1820, invnr 55, in een brief van directeur Benjamin van den Bosch aan de permanente commissie dd 6 mei 1820, invnr 55, in een brief van Evers zelf, gevoegd bij een brief van directeur Benjamin van den Bosch aan de permanente commissie dd 18 mei 1820, invnr 55, in de *Star* mei 1820, in een brief van adjunctdirecteur Visser aan de permanente commissie dd 26 maart 1821, invnr 56, in een brief van Evers zelf aan de permanente commissie dd 2 april 1821, invnr 57 en daarna in de personeelsoverzichten.

De krachtdadige tusschenkomst van Zijne Majesteit, pagina 88

Gebaseerd op:

- Over werkhuis Veere zie inleiding,
- Brief van Faber van Riemsdijk aan bankier Kol, met opschrift 'konfidentieel' dd 30 november 1822, invnr 353,

- contract van 7 oktober 1822, invnr 1440,
- brief ministerie Binnenlandse Zaken aan de permanente commissie dd 10 september 1822, invnr 62,
- Koninklijk Besluit 6 november 1822 No 15. GrA tg 800 invnr 215,
- diverse 'annoncerende' brieven van het ministerie, invnr 62 en verder,
- diverse reactie van de permanente commissie over niet kloppende lijsten, bijvoorbeeld 6 december 1822 en 12 december 1822, invnr 353.

Zomersproetels, pagina 90

Gebaseerd op:

- besluit minister een commissie te benoemen 28 sept 1822, invnr 62
- NB: Hij benoemt daartoe 'de heer de Quaay'.
- besluit permanente commissie om Hoff te benoemen tot commissaris, 2 okt 1822, invnr 960,
 - brief van Hoff vanuit Hoorn, door directeur Visser doorgestuurd naar de permanente commissie dd 13 oktober 1822, invnr 63.

Een geest van weerspanning, pagina 92

Gebaseerd op:

- brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 16 oktober 1822, invnr 63,
- brief van Hoff vanuit Hoorn, door directeur Visser doorgestuurd naar de permanente commissie dd 13 oktober 1822, invnr 63,
- brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 29 oktober 1822, invnr 63,
- de beroepen komen van een aankomststaat in invnr 1370,
- brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 3 november 1822, invnr 63,
- brief van adjunct-directeur Hoff aan de permanente commissie dd 15 maart 1823, invnr 64.

De twee blinden zijn;

A107. Frederik Kwarts zegge Zwarts (1791), zie ook pagina 108,

A116. Jan van den Bosch (1801), zie ook pagina 240.

De veertigderley kruiden, pagina 94

Gebaseerd op:

- De beroepen van de bedelaars uit Mons komen van een aankomststaat die zich bevindt in invnr 1370,
- de *Star* november 1822,
- commentaar van dr Nieuwenhuis staat in zijn brief dd 8 mei 1822, invnr 61,
- Lipholts aanstelling per 11 december staat in het personeelsoverzicht eind december 1822, invnr 63,
- brief van Johannes vd Bosch aan de permanente commissie dd 3 juni 1823 over Lipholt, invnr 65,
- brief van de Gouverneur van Overijssel aan de permanente commissie dd 4 juli 1823, met bijgevoegd een 'missive van de provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt in Overijssel', invnr 66.

Het reglement voor de comptabiliteit, pagina 96

Het reglement voor de comptabiliteit is er in concept op 14 oktober, invnr 988, met daarbij alle modellen van aan te leggen boeken, en gearresteerd 25 oktober, invnr 353 en invnr 960. Johannes van den Bosch had dit al 6 september ingezonden.

De huishoudelijke bepalingen, invnr 988, zijn van 11 december en het reglement van Landbouw en Grondontginning van 7 september, invnr 960. Een reglement van discipline wordt in andere stukken wel genoemd, maar heb ik niet kunnen vinden.

Adjunctdirecteur Hoff geeft in een reactie op rekwesten een overzicht van de regelingen en de beloning van vlijt, bijgevoegd bij een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 12 juli 1823, invnr 66.

Het dagelijksch nietbevolgen mijner bevelen, pagina 98

Gebaseerd op:

- brief van adjunct-directeur Hoff aan de permanente commissie dd 15 maart 1823, invnr 64,
- reglement voor de comptabiliteit dd 25 oktober 1822, invnr 353 en invnr 960,
- huishoudelijke bepalingen dd 11 december 1822, invnr 988,
- toelichting door Johannes van den Bosch bij het inzenden van de concept-huishoudelijke bepalingen ('conductoire bij de huishoudelijke bepalingen voor de Ommerschans') dd 2 december 1822, invnr 63,
- terugblik Fenner dd 14 februari 1823, invnr 64,
- brief van Hoff, gevoegd bij brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 12 juli 1823, invnr 66,
- brief van Johannes vd Bosch aan de permanente commissie dd 12 maart 1823, invnr 64,
- brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 3 november 1822, invnr 63.

Aankomelingen, pagina 101

- De kleding wordt nergens in een van de reglementen beschreven, maar wel in talloze brieven als het om opsporing van deserteurs gaat. Bijvoorbeeld in de brief van de permanente commissie aan de gouverneurs van Drenthe, Overijssel en Friesland van 18 oktober 1822, invnr 353 en in de brief van de permanente commissie aan commissaris Sepp dd 28 juli 1824: 'zijnde het kostuum van de kolonisten uit de vrije kol. UWEdG. voorzeker bekend; terwijl dat van die uit de Ommerschans onderscheiden is door groene kragen en witte knopen voor de mans en blauwe jakken met grijze rokken voor de vrouwen'.
- Extracten uit de rekeningboeken, identiek met de gegevens in het zakboekje, zijn op diverse plaatsen in het archief, onder andere in invnr 1156.
- Over de hangmatten gaat het bijvoorbeeld in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, G.S. Leeneman van der Kroe en J.W. IJntema, Amsterdam 1823, pagina 778 ev, zie http://www.dbnl.org/tekst/_vad003182301_01/_vad003182301_01_0388.php?q=
- De werkzaamheden van Nuis worden duidelijk uit een brief van Johannes van den Bosch aan de permanente commissie dd 4 januari 1823, invnr 64, en uit de door Nuis ondertekende kwitanties met beschrijving van de werkzaamheden in de financiële administratie, invnr 1021.
- De huishoudelijke bepalingen van 11 december 1822, invnr 988, bepalen de indeling in 'Volwassenen, Disciplinaren, aankomelingen, kinderen en van zieken'. Er zijn in de kantlijn latere aantekeningen bij gemaakt, waaruit valt op te maken in hoeverre de plannen voor zaalindeling in de praktijk ook werden toegepast. Over Seijl als beheerder van de disciplinaire zaal gaat het ondermeer in een 'Nominative staat van eenige geemployeerden in de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, welke tot bevordering, overplaatsing, ontslag en definitive aanstelling worden voorgedragen', gevoegd bij een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 20 december 1823, invnr 67.

Naer het eyland Ommerschans, pagina 103

Gebaseerd op:

- de stamboeken van de Ommerschans, DrA tg 0137.01 invnrs 442-446,
 - vragen en antwoorden bij de ontslagvoordracht voor 1829, invnr 1469,
 - 'renseignement over het gehouden gedrag van den kolonist Johannes Reijmenants, gedurende deszelfs verblijf in het etablissement de Ommerschans', door Georg Hoff, gevoegd bij brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 8 maart 1824, invnr 68,
 - brief van Hoff, gevoegd bij een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 12 juli 1823, invnr 66,
 - lijst van invalide bedelaars aan de Ommerschans, gemaakt door Douwe van Steenwijk en gevoegd bij een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 24 december 1824, invnr 71,
 - lijsten gepubliceerd in de VVF-krant van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde afdeling Brugge, 41e jaargang nrs 2, 3, 4 & 5 van 2009. Ook op internet: <http://familiekundebrugge.brugseverenigingen.be/Ledenblad> → kies VVF-krantje 2009.
- NB: het tweede gedeelte van de Bruggenaren, 22 stuks, zal volgen op 22 november.

Voor ieder teruggebragt deserteur eene premie van 3 guldens, pagina 104

Gebaseerd op:

- beschrijving van de eerste desertie door Piel,
- brief van de permanente commissie 'aan de H.H. Gouverneurs van Drenthe, Overijssel en Vriesland, wegens het aanhouden en doen terugbrengen van bedelaars of kolonisten, uit de koln gedeserteerd', dd 18 oktober 1822, invnr 353, ook uitgebreid geciteerd in
- brief van de gouverneur van de provincie Overijssel aan gemeentebesturen dd 21 oktober 1822, gemeentearchief Ommen, ingekomen stukken Stad Ommen 1821-1822,
- terugblik Fenner dd 14 februari 1823, invnr 64,
- brief van adjunct-directeur Hoff aan de permanente commissie dd 15 maart 1823, invnr 64,
- brandverzekringspolis invnr 1291, over de kelders 'aan de 4 flanken buiten het gesticht',
- brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 17 november 1822, invnr 63,
- staat van desertie en overlijden tot 1 januari 1823, invnr 354.

De twee achterhaalde deserteurs zijn:

- Constant Rijbrand ten Neeve (1798) A124,
- Christiaan de Ruiten (1798) A140,

Zie voor de twee succesvolle deserteurs - Huijg van der Grind (1787) A114, en Pieter Thieleman (1775) A119 - ook pagina 186.

Stamboek, pagina 107

- Voornamelijk gebaseerd op de stamboeken. DrA tg 0137.01 invnrs 422-446.
- Over de naamsverwarringen gaat het onder andere in een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 9 maart 1823, invnr 64, als Visser rapporteert dat het volgens Hoff mede ligt 'aan de verschillende uitspraken in de onderschiedene provintien des Rijks, of wel dat bedelaars zich somtijds van een andere naam bediend hebben'.
- Vermoedelijk degene die het boek bijhoudt is Johannes Bernardus Greven (1784), die later wegens de achterstand in zijn werk wordt overgeplaatst naar het algemeen bureau in Frederiksoord.
- De voorbeeldzin over Barta van den Bord komt uit een brief van de permanente commissie aan de gouverneur van Noord-Brabant dd 9 maart 1826, invnr 358. Zij wordt, met alleen de voornaam, ook genoemd op pagina 262.
- 'de regterschouder iets hooger dan de andere' is Johanna de Jaar, A 824, zie ook pagina 231, 't een oog groter dan 't ander is Paul van Beginne, stamboek 'A' folio 480.
- De verwarring over Kwarts/Zwarts (A107) en Kohlerin/ Köhlerman (A93), wordt genoemd in de ontslagvoordracht 14 februari 1824, invnr 355.
- Die rond Kristiaan Konstant blijkt uit de ontslagvoordracht 24 september 1824, invnr 1502.
- Voor J.W. Thiele (A657), zie de aantekeningen bij pagina 108.
- Het naamsprobleem van Jan Baptist Taelman/Trois (A201) staat beschreven in een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 20 april 1823, invnr 65.

Het hoofd des bestuurs blijft verantwoordelijk, pagina 108

Koninklijk Besluit 6 november 1822 No 15. GrA tg 800 invnr 215. De reacties erop vanuit de Maatschappij zijn talrijk, maar bijvoorbeeld in het financieel jaarverslag 1823, 'gunstige en hoogstvererende besluiten van zijne majesteit', *Star* september 1823 pagina 691 ev, in de brief van Faber van Riemsdijk aan bankier Kol, met opschrift 'konfidentieel' dd 30 november 1822, invnr 353, 'uitbreiden werkkring'.

Door de onduidelijkheden in het besluit ontvangt de permanente commissie veel brieven van gouverneurs die 'hieromtrent geëluceerd' wensden te worden.

Overigens heeft de koning veel suggesties van de permanente commissie overgenomen, bijvoorbeeld over de koppeling aan ledenwerving, zoals in een besluit van de permanente commissie dd 22 juli 1822, 'om aan Z.M. den Koning een voorstel te doen omtrent de betuegeling

der bedelarij, door die te verbieden en de bedelenden in de etablissementen der Mij te vestigen, en wegens de vinding der bestedingssom van f 35,- per hoofd, in betrekking met de uitbreiding der deelneming in de Mij', besluit genoteerd in brievenboek invnr 20.

Ter bewaring van de rust en goede orde, pagina 110

Over het detachement:

- brief van de permanente commissie aan de koning dd 24 september 1822, invnr 353, waarin zij hem vraagt 'te willen akkorderen, dat, op denzelfden voet als zulks in andere bedelaars-instituten te Hoogstraten en elders plaats heeft, ook in de Ommerschans moge worden geplaatst een militair detachement van 25 man met de noodige onderofficieren, tot bewaring der rust en goede orde aldaar'.
- besluit van Zijne Majesteit dd 29 Oktober N116, 'verleeneende aan de P.K. op haar verzoek een detachement van 1 off., 1 serg, 4 korp, 1 tamboer en 20 man'.
- op 12 november 1822 vraagt de permanente commissie aan directeur Visser of er fatsoenlijk onderdak is voor een detachement, notitie in brievenboek invnr 20,
- op 13 november 1822 vraagt de 'Kommissaris Generaal van Oorlog' of het detachement kan komen, notitie in brievenboek invnr 20,
- op 17 november schrijft directeur Visser aan de permanente commissie dat hij het eigenlijk wel veel militairen vindt, maar dat er wel een onderkomen voor ze is, invnr 63,
- op 21 november 1822 schrijft de permanente commissie een 'Missive aan den Koning, ter erkentelijke accusatie van den ontvangst van Z.M. Besluiten dato 29 October II, betreffende de verleening van een militair detachement aan de Ommerschans (...)', invnr 353.

Zie voor een overzicht van hoevenaars met de data van aankomst en de hoeves die ze betrekken de verantwoording bij pagina 69.

Over de landbouw gaat het elke maand in de *Star* en in diverse brieven van Johannes van den Bosch, bijvoorbeeld in zijn brief van 2 december 1822 aan de permanente commissie, invnr 67, waar ook het citaat over 'schoon zuiver inkomen' uit komt.

Uit de pas liggende trappen, pagina 112

De kwestie begint met een brief van 24 september 1822 van adjunctdirecteur Hoff dat Nuis klaar is met het hoofdegebouw, gevoegd bij een brief van 27 september 1822 van Johannes van den Bosch aan de permanente commissie over het zenden van een deskundige, invnr 62.

De permanente commissie besluit 1 november 1822 om het rapport van Hoffman aan Johannes van den Bosch te zenden, brievenboek invnr 20.

Belangrijkste bronnen vervolgens zijn brieven van Johannes van den Bosch aan de permanente commissie dd 28 november 1822, met bijgesloten het verweer van Nuis op de aantijgingen van Hoffman plus een onderzoek door directeur Visser van het gebouw, en dd 20 december 1822, alles invnr 63. De kwestie wordt afgerond met een conceptbesluit door Johannes van den Bosch dd 17 januari 1823, invnr 64.

Op de agterbillen gehouwen, pagina 113

Gebaseerd op:

- *Star* november 1822,
- terugblik Fenner dd 14 februari 1823, invnr 64,
- brief van adjunct-directeur Hoff aan de permanente commissie dd 15 maart 1823, invnr 64.

Dienstieverig toornig, pagina 115

Gebaseerd op:

- terugblik Fenner op 14 februari 1823, invnr 64,
- brief van Johannes van den Bosch aan de permanente commissie dd 12 maart 1823, invnr 64,
- brief van de permanente commissie aan de minister van Binnenlandse Zaken dd 22 augustus 1823, met bijgevoegde brief van Hoff, invnr 66,

- brief Johannes van den Bosch aan de permanente commissie dd 14 maart 1823 en
- brief van adjunct-directeur Hoff aan de permanente commissie dd 15 maart 1823, beiden invnr 64.
- besluit van de permanente commissie dd 27 november 1822, invnr 960.

De slegte keerel van Onder-Directeur moeste de Schanz af, pagina 117

Gebaseerd op terugblik Fenner op 14 februari 1823, invnr 64.